

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ МУЗИЧНО-РИТМІЧНИХ ЗАНЯТЬ ЯК ЗАСОБУ КОРЕКЦІЇ ПСИХОФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ ДІТЕЙ ІЗ ПОРУШЕННЯМИ СЛУХУ

Ольга Вовченко, Інститут спеціальної педагогіки Національної академії педагогічних наук України,
м. Київ, Україна, o_proki@mail.ru

Стаття присвячена музично-ритмічним заняттям у навчальному процесі дітей молодшого та старшого шкільного віку з порушеннями слуху. Зосереджено увагу на структурі нової програми, її змісті, корекційно-розвитковій лінії та особливостях застосування педагогами у практичній діяльності. Виділено та описано основні розділи програми музично-ритмічних занять для дітей молодшого та старшого шкільного віку, розкрито сутність вправ, деталізовано особливості підбору музичних композицій.

Ключові слова: музично-ритмічні заняття, ритміка, корекційно-розвитковий вплив, дитина з порушенням слуху.

Ольга Вовченко, Институт специальной педагогики Национальной академии педагогических наук Украины, г. Киев, Украина

Особенности использования музыкально-ритмических занятий как способа коррекции психофизического развития детей с нарушением слуха

Статья посвящена использованию музыкально-ритмических занятий в учебном процессе детей младшего и старшего школьного возраста с нарушением слуха. Автор акцентирует внимание на структуре новой разработанной программы, ее содержании, коррекционно-развивающей линии и особенностях применения ее педагогами в практической деятельности. Выделены и описаны основные разделы программы музыкально-ритмических занятий для детей младшего и старшего школьного возраста, раскрыта сущность упражнений, детализировано особенности подбора музыкальных композиций.

Ключевые слова: музыкально-ритмические занятия, ритмика, коррекционно-развивающее влияние, ребенок с нарушением слуха.

Olha Vovchenko, Institute of Special Pedagogy The National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Features of use the musical-rhythmic lesson how method for correcting psychophysical development of children with hearing impairments

The article describes the importance of musical and rhythmic exercises in the learning process of children of primary school age and older with hearing impairment. The author defines musical-rhythmic classes as an important element correctional and developmental direction that promotes physical, aesthetic, moral and psychological development of students. Special attention focuses on the structure of the new developed program, its content, correctional and developmental line and features of educators in practice. Allocated and described the main sections of the program of music-rhythmic lessons for junior and se-

nior school age, the essence exercises detailed selection features music tracks. The program singled out, as mentioned six sections: introduction occupation, introduction to musical and rhythmic exercises, musical-rhythmic exercises (musical and rhythmic movements), preparatory exercises to dance, dance moves, moving music and rhythmic games, perception and play music. Submitted variety of dance movements used in the learning process, gymnastic moves, special correctional and development exercise and more. The article outlines the influence of music and rhythm in a comprehensive and harmonious development of children with hearing impairment, particularly in the psychophysical condition of personality, its adaptation to the educational process, integration of staff peers.

Keywords: musical-rhythmic lesson, rhythm, correctional and developmental impact, the child with hearing impairment.

На сучасному етапі в Україні відбуваються якісні зміни в системі спеціальної освіти дітей з особливим потребами, зокрема й дітей з порушеннями слуху. Свідченням цього є оновлення змісту навчання відповідно до сучасних провідних світових тенденцій: гуманізації, діалогізму, дитиноцентризму, індивідуального підходу. Як результат, сьогодні все актуальніше і нагальніше постають питання щодо зміни освітньої методології та технології, змісту освітніх програм і навчальних планів.

Сучасна освіта спрямована на прогресивний розвиток дитини, її природне входження у соціальний світ, незважаючи на особливі потреби чи стан здоров'я. Такі соціокультурні зміни, зростаючі гуманістичні тенденції в освіті детермінують нагальну потребу в розробленні методологічних і теоретичних основ упровадження інноваційних освітніх програм, як результат і технологій, орієнтованих на якісне вдосконалення процесу соціалізації осіб з особливими потребами, звернення уваги саме на корекційно-розвиткову складову процесу навчання і виховання таких дітей, зокрема й дітей із порушеннями слуху.

Соціальна адаптація дітей із порушеннями слуху, у значній кількості випадків, відбувається в специфічних соціально-психологічних умовах, що деструктивно впливають на структуру особистості та формують широкий спектр вторинних порушень. Це зумовлює необхідність розроблення та впровадження нових програм, які передбачатимуть сучасні підходи до організації та змісту шкільної освіти, зокрема, як зазначалось, корекційно-розвиткових програм. Одним із корекційно-розвиткових компонентів системи навчання і виховання дітей із порушеннями слуху є курс музично-ритмічних занять.

Важливість і практична корисність занять означеного курсу для дітей із порушеннями слуху розкривається через основні завдання, що реалізуються під час їх проведення: формування правильної постави, ходи; скоординованості, точності рухів; розвиток загальної та дрібної моторики; загальне фізичне зміцнення організму (опорно-рухової, дихальної, серцево-судинної, травної систем організму); розвиток слухового сприймання, пам'яті, уваги; формування просторових уявлень, плавності, гнучкості, виразності рухів; розвиток творчих здібностей, художньо-образного мислення; ознайомлення з теорією музики, поняттям ритм, жанрами музики, з елементами культури України і світу (через елементи танців, музику тощо); формування естетичного смаку, позитивної самооцінки; сприяння усвідомленню своєї індивідуальності та неповторності; підвищення рівня самоконтролю; створення умов для самовираження; позитивний вплив на психологічний стан учня (поліпшення емоційного стану, формування дружньої атмосфери у класі, створення колективного духу) та багато іншого.

Використання ритмічних вправ (ритмічної гімнастики), як однієї із складових навчання і виховання дітей з особливими потребами, було введено у практичну діяльність Ж. Далькрозом ще на початку XX ст. Учений використовував гімнастичні вправи під музичний супровід з дітьми, що мали порушені рухові функції, де музика замінювала лічбу та управляла зміною видів та темпів рухової активності. Методичні пошуки Ж. Далькроза призвели до створення музично-педагогічної системи навчання і виховання, особливістю якої стала евритміка (зв'язок музики з рухом) [3].

Використання музично-ритмічних занять як оздоровчо-лікувального методу було пізніше описано В. Гіляровським та реалізовано його послідовником В. Гринером, який науково обґрунтував доцільність, ефективність застосування означених занять як засобу корекції проблем моторики, психічних функцій та сформулював принципи логоритмічних занять із дітьми, що займаються. Особливостям використання та проведення музично-ритмічних занять у навчанні й вихованні дітей з особливими потребами присвячено низку досліджень Н. Власової, В. Гіляровського (використання ритмічних вправ у роботі з дітьми, що мають порушення центральної нервової системи); Л. Брозело, Н. Збруєва, А. Киштимова, І. Муратов, Є. Рау, М. Рау (музично-ритмічні заняття з слабочуючими та глухими дітьми) [5; 6; 8], Т. Білоус, О. Зеленов, М. Козленко (використання ритміки у навчання дітей з розумовою відсталістю) та багато інших. Так, у дослідженнях А. Кагарлицької описано корекційну роль музично-ритмічних вправ у процесі формування мовного слуху, правильної постави, просторового орієнтування у слабочуючих учнів першого-другого років навчання. Н. Карабановою досліджено рівень розвитку відчуття ритму у глухих дошкільників та молодших школярів на основі різних видів сприймання та розроблено зміст, методiku занять із ритміки з глухими дітьми в спеціальних навчальних закладах [5]. І. Ляхова акцентувала увагу на важливості використання у роботі зі слабочуючими школярами ритмічних рухових дій, що формують координаційно-рухову сферу дитини. Отже, науковий аналіз дає змогу підтвердити, що питання використання музично-ритмічних занять у корекційно-розвитковій роботі з дітьми, що мають порушення слуху є досить дослідженим. Але варто зазначити, що методика проведення музично-ритмічних занять, що традиційно склалася в системі виховання глухих та слабочуючих дітей молодшого шкільного віку та старшого шкільного віку, не повною мірою сприяє їх ефективному психологічному розвитку, частково забезпечуючи корекційно-розвиткову та естетичну складову, концентруючись переважно на фізичній. Сучасний науковий пошук потребує спрямування досліджень та практичного втілення музично-ритмічних занять у контексті корекційно-розвиткової складової у навчально-виховний процес дітей із порушеннями слуху. Оскільки на музично-ритмічних заняттях реалізується поєднання таких п'ятьох основних функцій курсу: *оздоровчої, виховної, освітньої, корекційної та психотерапевтичної*.

Тривалий час музично-ритмічні заняття для дітей із порушеннями слуху розглядали та розробляли, як поєднання ритмічних рухів, музичного ритму, інколи із додаванням логоритмічних вправ, і майже не акцентували увагу на психолого-емоційній складовій. Тому, запропонований нами курс музично-ритмічних занять має на меті поєднати усі складові з метою позитивного впливу на психофізичний стан, усебічний, гармонійний розвиток дитини, зважаючи на її потреби та сучасні тенденції дитиноцентризму в освіті.

Основу курсу музично-ритмічних занять для дітей із порушенням слуху становлять два базові компоненти: ритм, як біоритмічна основа функціонування організму, і музич-

но – ритмічні рухи, як засіб розвитку психомоторної, емоційної та фізичної сфер організму [7].

Розвиток відчуття ритму є одним із джерел підвищення життєвого тону людини, запорукою її мобільності, орієнтування у просторі. Міжсенсорні зв'язки, що перебувають в основі почуття ритму, сприяють розвитку рухової сфери, перцептивних та когнітивних процесів, емоційних реакцій, мовної активності [1]. Саме сприймання ритму викликає багато кінестетичних почуттів. Ритм сприяє координації рухів, поліпшенню просторово-часової організації рухових актів, зокрема й артикуляційних (мовнорухових) [4]. Різноманіття танцювальних рухів, що використовуються в процесі навчання дітей із порушеннями слуху на заняттях з ритміки, різнобічно впливають на формування їх організму як прямо, так і опосередковано. Прямий вплив проявляється в безпосередній участі рухового аналізатора у процесі навчання, зокрема, у здатності виконувати різні рухові завдання, у русі голосових зв'язок та артикуляції губ, маніпуляції різними предметами. Опосередкований вплив полягає в тому, що м'язова діяльність викликає підвищення тону організму дитини. У практиці роботи спеціальних загальноосвітніх шкіл для дітей із порушеннями слуху застосовуються ті ж способи навчання руховим діям на музично-ритмічних заняттях, що й з учнями, які не мають порушень функції слуху [5]. Виняток – застосування словесних способів навчання танцювальних, гімнастичних рухів та спеціальних корекційно-розвиткових ігор. Основною запорукою результативності занять із ритміки учнями з порушеннями слуху є визначення обсягу, змісту, структурованості, спрямованості, характеру і сили фізичних навантажень залежно від розвитку рухових здібностей дитини.

На музично-ритмічних заняттях діти з порушеннями слуху формують знання, уміння та навички у різних видах діяльності, що пов'язані з музикою, сприйманням музики, музично-ритмічними рухами (танцювальні та гімнастичні рухи, нескладні комбінації під музику, інсценування ігор, гра на музичних інструментах тощо). Завдяки різноманітній тематиці музичних творів, музичних ігор тощо, розвиваються пізнавальні здібності дітей. Музично-ритмічні вправи розглядаються нами як вправи з вольового самоконтролю, оскільки дитина діє свідомо, виконуючи поставлені перед нею завдання. Ігри, танці вимагають своєчасної реакції на зовнішній подразник, своєчасного переключення з одного руху на інший, уміння швидко і точно його гальмувати або відтворювати.

Основним завданням педагога, який викладає означений курс є формування музично-ритмічних навичок, засвоєння учнями елементарної мови рухів (пантомімічних і танцювальних), ознайомлення з деякими прийомами композиції танцю. Варто зазначити, що не всі діти однаково володіють тілом, щоб вільно передати музичний твір чи повторити танцювальний рух за вчителем. Тому, учні мають поступово вивчати курс музично-ритмічних занять, переходячи від одного тематичного блоку до іншого, за принципом ускладнення да доповнення до вивченого матеріалу [7]. Як зазначає Е. Абдуллін, під час вибору музично-ритмічних рухів необхідно враховувати вікові особливості учнів, а також обмежені просторові умови, у яких звичайно проходить урок музики. За допомогою музично-ритмічних рухів у дітей формуються чотири групи виконавських навичок:

- 1) відображення в русі метричної пульсації музики;
- 2) дотримання фразування;
- 3) відображення ритмічного рисунка;
- 4) «вільне диригування» та «пластичне інтонування» [1].

На заняттях у початковій школі (підготовчий, 1 – 4 класи), діти навчаються опановувати власне тіло, вивчають базові рухи, пізніше на заняттях у середній і старшій школі (5 – 9 класи) свідомий і сформований рух допомагатиме дитині сприймати і передавати музичний образ через сприймання музичного ритму. На заняттях із молодшими школярами, передусім, необхідно надавати можливість відчутти вільне володіння власним тілом, яке здатне рухатися й підпорядковуватися музичному ритму [5, 8]. Метою кожного заняття на етапі молодшого шкільного віку повинна бути робота над гармонійним розвитком тіла: координація, пластичність, розвиток моторики, точності рухів тощо. Відповідно до цього необхідно використовувати певні фізичні вправи для формування музично-рухової культури, необхідних рухових навичок, свідомого ставлення до своїх рухів, зацікавленого відношення до музично-ритмічної діяльності.

Головним засобом формування музично-ритмічної діяльності стає ознайомлення дітей із мовою рухів. Для занять з молодшими школярами доцільно використовувати досить прості, доступні дітям танцювальні елементи сучасного, народного танцю та пантоміми, значення яких зрозумілі і знайоме дітям із власного життєвого досвіду і, які можна використати у танці для передачі взаємовідносин персонажів. Для старшокласників доцільним є ускладнення матеріалу, вивчення рухів не лише з народних танців, а й з європейських танців тощо [4, 6].

Навчання мові рухів з метою формування у дітей музично-ритмічної діяльності може бути ефективним за умов використання якісного музичного матеріалу. Музика здатна активізувати фантазію дитини, заохочувати та спонукати її до творчого використання виразних рухів. Різні музичні композиції викликають у дітей емоційні переживання, формують певні настрої, під впливом яких рухи набувають відповідного характеру [1]. Наприклад, урочисте звучання святкового маршу бадьорить, що проявляється у піднятій поставі, точних, чітких, підкреслених діях рук і ніг. Навпаки, спокійний, плавний характер музичної композиції дає змогу зробити поставу вільнішою, рухи неквапливими, м'якими, плавними, граційними. Як зазначав К. Орфа, вправи з музичним супроводом сприяють формуванню постави, координації та узгодженості рухів, а відповідно підібраний музичний супровід надає рухам особливої виразності, чіткості, ритмічності [6].

Програма з музично-ритмічних занять, яку нами було розроблено (лабораторія сурдопедагогіки Інституту спеціальної педагогіки НАПН України), передбачає шість розділів і розрахована на 5 років навчання у початковій школі (від підготовчого до 4 класу) та 6 років у середній школі:

1. Вступне заняття.
2. Вступ до музично-ритмічних занять.
3. Музично-ритмічні вправи (музично-ритмічні рухи).
4. Підготовчі вправи до танців, танцювальні рухи.
5. Рухливі музично-ритмічні ігри.
6. Сприймання та відтворення музичних творів.

Вступні заняття мають організаційний характер (тривалістю 1 год), на яких учитель окреслює структуру та особливості майбутніх занять, пояснює правила безпеки на уроці. Основою такого заняття на початку курсу є формування дисциплінованості, відповідальності, налаштовує учня на навчально-виховний процес після літнього відпочинку.

Вступ до музично-ритмічних занять спрямований на виклад теоретичного матеріалу з основ музичної грамоти, теорії музичної літератури тощо (тривалістю 1 год), який налаштовує на тематику занять певного навчального року. Заняття викладається на по-

чатку вивчення програми (на початку кожного року навчання), одразу після пояснень правил безпеки, і має за мету зацікавити учнів майбутніми заняттями; сприяє розумінню вправ, танцювальних рухів, що будуть продемонстровані учням, необхідності формування умінь їх виконувати для гармонійного розвитку особистості.

Музично-ритмічні вправи (музично-ритмічні рухи) — це комплекс спеціальних вправ, що формують вміння орієнтуватися в просторі, розвивають координацію рухів, їх точність і граційність, загальну та дрібну моторику, зміцнюють та корегують руховий апарат (поставу, ходу) і мають бути узгоджені з темпом, ритмом, характером музичного супроводу. Головною метою таких вправ є зміцнення, корекція і розвиток рухового апарату: оволодіння рівновагою; координацією рухів рук із рухами ніг, тулуба, голови; виправлення сутулості, клишоногості, поліпшення м'язового тону тощо. Комплекс музично-ритмічних вправ передбачає: ходіння, крокування, біг, шиккування, стрибки, присідання, ритміко-гімнастичні вправи, вправи з предметами, розслаблюючі релаксуючі вправи. Вправи з означеного комплексу взаємопов'язані та готують учнів до навчання та виконання танцювальних рухів, елементів українських народних танців та танців народів світу. Виконуючи вправи з означеного розділу учні навчаються орієнтуватися у просторі, а саме, шикуватися, перешиковуватися, ходити та бігати ланцюжком, змійкою тощо, маршувати у певних напрямках, крокувати під супровід різних рухів, змінюючи їх під відповідні музичні сигнали, бігати у різних стилях та темпах та багато іншого. Під різний музичний супровід діти виконуватимуть вправи для верхньої частини тулуба (голови, шиї, плечей, рук) та нижньої (махи ногами, стрибки, присідання) на сильні та слабкі акценти у музиці, з одночасним проказуванням промовок чи коротких віршів. Отже, музично-ритмічні вправи сприяють розвитку слухового сприймання, слухової пам'яті, уваги; формуванню та розвитку відчуття ритму, уміння поєднувати рухи тіла з музичним супроводом. Основне завдання вчителя під час навчання учнів із порушеннями слуху не лише вимагати засвоєння та чіткого виконання вправи (руху), а, насамперед, його ритмічне виконання та зміна/чергування під відповідний музичний супровід.

Розділ програми курсу з музично-ритмічних занять щодо підготовчих вправ до танців та танцювальних рухів містить два напрями підготовки у молодшому шкільному віці: *по-перше*, підготовчі вправи до танців, *по-друге*, танцювальні рухи, танці. Підготовчі вправи формують в учнів необхідні рухові навички під музику для виконання танців, а, саме, з танцювальних рухів складається і танець. У середній школі підготовчі вправи переважно не використовуються (лише з 5 по 8 клас), оскільки танці старшокласники виконують на основі засвоєних танцювальних рухів та постановки композицій із вивчених раніше базових позицій.

Підготовчі вправи допомагають учням із порушеннями слуху навчитися поєднувати техніку рухів із музичним супроводом, тобто ритмічним виконанням елементів у такт, темп та відповідно до мелодики музики. Вправи цього розділу сприяють розвитку уміння керувати власним тілом, корегують недоліки постави, ходи, поліпшують орієнтацію у просторі та загальну координацію, граційність рухів. Обов'язковою вимогою є те, що рухи завжди мають демонструватися, вивчатися та виконуватися під музичний супровід. Так, діти навчатимуться відчувати та сприймати звуковий сигнал, момент початку та закінчення музики. Але варто пам'ятати, що виконання вправ танцювального комплексу має приносити задоволення учням, бути природним, ненапруженим, невимушеним. Не потрібно вимагати від учнів танцювальної майстерності екстракласу. Заняття, насамперед, мають корекційно-розвитковий характер, а не професійно-

навчальний. Варто також враховувати особливості розвитку дітей із порушеннями слуху. Необхідно декілька разів вербально повторювати особливості виконання тієї чи іншої вправи, декілька разів демонструвати зразок її виконання у різних темпах із поступовим прискоренням до необхідного, додаткової допомоги учням, які не можуть виконати або не зрозуміли певний елемент.

До танцювальних рухів нами було введено елементи народних і бальних танців. Усі танці можна виконувати індивідуально, у парах, усім класом. Розділом передбачено також танцювальні імпровізації. Вони дають змогу творчо самореалізовуватися, виражатися, розвивати фантазію, уяву учня, артистичність, сприяють зменшенню психофізичного напруження тощо. Для вчителя імпровізації допомагають зрозуміти, *по-перше*, наскільки учень оволодіває і запам'ятовує матеріал (диференційованість та різноманітність елементів, які використовує учень в імпровізації, їх точність виконання), *по-друге*, розвиток слухового сприймання (вчасний вступ, зміна рухів відповідно до мелодики).

Вправи, що входять до розділу музично-ритмічних ігор спрямовані на розвиток слухового сприймання, мовлення, загальний фізичний розвиток та зміцнення усього організму, сприяння емоційному розслабленню, налагодженню колективних взаємин, розвиток культури спілкування учнів один з одним, формування позитивного мікроклімату та дружньої атмосфери у класі, колективного духу, на формування та розвиток таких фізичних якостей як спритність, витривалість, сила. Основними компонентами цього комплексу вправ є ігри-імпровізації, ігри-естафети, ігрові постановки казок, ігри з предметами тощо. Головною метою музично-ритмічних ігор є навчання через гру. У грі учні мають можливість розкрити свій артистичний потенціал, показати свою індивідуальність, розвивати позитивні риси характеру, а, найперше, формувати слухове сприймання та розвивати мовлення.

Вправи зі сприймання та відтворення музичних творів спрямовані на безпосередньо слухомовленнєвий розвиток (сприймання, відтворення) музичних творів (характер, темп, ритм, мелодика, малюнок); розвиток умінь характеризувати музичний твір, копіювати почуті композиції наявними музичними інструментами, передавати її зміст рухами, музичними інструментами, формування позитивного емоційного відгуку на музику і пізнавального інтересу до музичного і хореографічного мистецтва, розвиток творчих здібностей учнів та творчої активності, художньо-образного мислення, формування естетичного смаку, поліпшення емоційного стану учня. Розділ сприймання та відтворення музичних творів передбачає низку мовленнєвих вправ з фонетичної ритміки.

Отже, через активізацію музично-ритмічної діяльності школярів в умовах цікавої, захоплюючої діяльності – музично-ритмічних занять – відбувається музично-ритмічний розвиток дитини. До того ж згадані заняття сприяють формуванню загальної культури особистості дитини, її пізнавальної, вольової та емоційної сфер. Музично-ритмічні вправи розглядаються нами як вправи з вольового самоконтролю, оскільки дитина діє свідомо, виконуючи поставлені перед нею завдання. Ігри, танці потребують своєчасної реакції на зовнішній подразник, своєчасного переключення з одного руху на інший, умінь швидко і точно його гальмувати або відтворювати. Крім того, музично-ритмічна діяльність формує та розвиває у дітей музичність, зокрема основні її компоненти – емоційний відгук, слух, почуття ритму. Емоційний зміст музики: зміни темпу, ритму та сили звучання сприяє образно-музичному розвитку дітей. Завдяки рухам музика стає зрозумілішою і легше засвоюється. Варто також зазначити, що одним із важливих впливів, що здійснюють музично-ритмічні заняття є удосконалення усного мовлення дітей, оскільки у процесі навчання реалізується диференційований підхід до дітей, враховуються стан

слухової функції, рівень мовного розвитку, навичок сприймання і відтворення усного мовлення. Завдяки різноманітній тематиці музичних творів, музичних ігор тощо, розвиваються пізнавальні здібності дітей.

З цього випливає що, музично-ритмічні заняття сприяють вихованню пізнавальної, волевої та емоційної сфер особистості, гармонійному фізичному та художньому розвитку школярів, розвитку музичного слуху, уваги та сприймання, комплексних видів пам'яті, виразності рухів, формують емоційну чуйність та музично-ритмічне почуття тощо.

ЛІТЕРАТУРА

1. Абдуллин Э. Теория и практика музыкального обучения в общеобразовательной школе: пособие для учителя / Э. Абдуллин. – М.: Просвещение, 1983. – 112 с.
2. Ефименко Н. Физкультурные сказки или как подарить детям радость движения, познания, постижения / Н. Ефименко. – Харьков: Веста: Изд-во «Ранок», 2004. – 64 с.
3. Жак-Далькроз Э. Ритм / Э. Жак-Далькроз. – М.: Классика-ХІІ, 2002. – 248 с.
4. Ильина Г. Особенности развития музыкального ритма у детей / Г. Ильина // Вопросы психологии. – 1961. – № 1. – С. 119 – 132.
5. Карабанова Н. Содержание и методика занятий по ритмике с глухими детьми в специальном детском саду: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.03 / Н. Карабанова. – Одесса, 1993. – 189 с.
6. Куришев Е. В., Куришева Л. К. Теория та практика музично-естетичного виховання за системою К. Орфа / Е. В. Куришев, Л. К. Куришева. – К.: ІОСДОУ, 1994. – 142 с.
7. Прокопенко О. Значення музично-ритмічного виховання дітей з порушеннями слуху у молодшому шкільному віці / О. А. Прокопенко // Освіта осіб з особливими потребами: шляхи розбудови: зб. наук. праць / за ред. В. В. Засенка, А. А. Колупасової. Вип. 8. – К.: ТОВ Поліграф, 2014. – 204 с. – С. 114 – 121.
8. Яхнина Е. Методика музыкально-ритмических занятий с детьми, имеющими нарушения слуха / Е. Яхнина. – М.: ВЛАДОС, 2003. – 272 с.

REFERENCES (TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Abdullin Je. (1983). Teoriya i praktika muzykal'nogo obuchenija v obshheobrazovatel'noj shkole: posobie dlja uchitelja. Moskva, 112 p.
2. Efimenko N. (2004). Fizkul'turnye skazki ili kak podarit' detjam radost' dvizhenija, poznaniya, postizhenija. Har'kov: Vesta: Izd-vo «Ranok», Moskva, 64 p.
3. Zhak-Dal'kroz Je. (2002). Ritm. Moskva: Klasika-HII, 248 p.
4. Il'ina G. Osobennosti razvitija muzykal'nogo ritma u detej. Voprosy psichologii, 1961 (№ 1), pp. 119 – 132.
5. Karabanova N. (1993). Soderzhanie i metodika zanjatij po ritmike s gluhimi det'mi v special'nom detskom sadu: dis. ... kand. ped. nauk: 13.00.03., Odessa, 189 p.
6. Kuryshev Ie. V., Kurysheva L. K. (1994). Teoriia ta praktyka muzychno-estetychnoho vykhovannia za systemoiu. Ky'v, Orfa: IOSDOU, 142 p.
7. Prokopenko O. (2014). Znachennia muzychno-rytmichnoho vykhovannia ditei z porushenniamy slukhu u molodshomu shkilnomu vitsi. Osvita osib z osoblyvymy potrebamy: shliakhy rozbudovy: zb. nauk. Prats. V. V. Zasenka, A. A. Kolupaievoi (ed.) Volume 8, pp. 114 – 121.
8. Jahnina E. (2003). Metodika muzykal'no-ritmicheskikh zanjatij s det'mi, imejushhimi narushenija sluha. Moskva: VLADOS, 272 p.